

Gyógynövénytermesztési szekció

A GYÓGYNÖVÉNYTERMESZTÉS FEJLESZTÉSÉNEK FAJTAKÉRDÉSEI

HORNOK LÁSZLÓ

Kertészeti Egyetem, Budapest

A gyógynövénytermesztés, illetve a teljes gyógynövényvertikum változásait és helyzetét az utóbbi években több tanulmány is elemezte. A felmérések szerint a kertészetnek ezt a viszonylag új ágazatát is a gyors és nagymértékű növekedés jellemzi. Ezzel együtt a gyógynövénytermesztés fejlődése sem mentes a szakaszosság (nagy fellendülés, majd megtorpanás) bélyegeitől. A néhány gyógynövényfajnál tapasztalható átmeneti stagnálás (vagy éppen visszaesés) ellenére is egyet kell értenünk e részletes elemzések fő megállapításával: a gyógynövényvertikum népegészségügyi, népgazdasági jelentősége vitathatatlan, ágazatunk reális és növekvő szükségletek kielégítését szolgálja. A legutóbb készült — a VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó koncepcióterv is elsőrendű feladatként jelöli meg, hogy a növekvő belföldi fogyasztói igény fedezetét hazai termelésből kell biztosítani, s ezzel párhuzamosan az exportlehetőségeket is teljesebb mértékben kell kihasználni.

A feladat tehát világos: a gyógynövényvertikum — benne a nyersanyag-előállító gyógynövénytermesztés intenzitását és hatékonyságát növelni kell. A megoldásban a termelés biológiai eszközeinek, köztük a fajtának kulcsfontosságú szerepe van. Elsősorban azért, mert napjainkig a gyógynövénytermesztésben is meghonosodtak a modern technológiai elemek — mint pl. a kemizálás, a gépesítés; több növényfaj esetében sikerrel zárult a termésbevételei munka is, így a termelés fő előrevivője a fajta lett. Másképpen fogalmazva: a gyógynövényágazat fejlődésének jelenlegi szakaszában a hatékonyság jelentősebb növelésének fő eszköze a termelői és felhasználói igényeket egyaránt kielégítő fajta.

Az ágazat fejlesztésének fajtakérdéseit elemezve, feltétlenül szólni kell a gyógynövény fajtaelőkészítés és fajtahasználat néhány jellemző vonásáról. A problémakör jellemzői alapvetően a felhasználás sajátosságából erednek; abból, hogy a gyógynövények értékét a bennünk felhalmozódott különleges anyagcseretermékek, a hatóanyagok jelentik. Következésképpen a gyógynövényfajta értékmérő tulajdonságai között elsőrendű, meghatározó szerepű

a kémiai tulajdonság. (Pl.: hiába kedvező termesztési tulajdonságú az egy éves kömény vagy az őszi mák, hatóanyag-tartalmuk annyira kevés, hogy egyelőre e taxonok termesztése célszerűtlen.) De a kiváló beltartalmi tulajdonság is kevés a termesztéshez, ha a rossz termesztési mutatók (pl.: gyenge szárszilárdság, vegyszertűrés hiánya, betegségekre való fogékonyság stb.) miatt a gazdaságos alapanyag-termelés lehetetlen. Ezek alapján tehát a MÉM Kertészeti Tanácsa által elfogadott ajánlás a gyógynövényekre is érvényes: a fajtáknak a termelői és felhasználói igényeket egyaránt teljesíteniük kell.

Arra a kérdésre, hogy hazánkban vannak-e ilyen gyógynövényfajták, azt válaszolhatjuk, hogy igen, de számuk rendkívül kevés. S ez részben érthető is. Ugyanis fajtaelállítás tekintetében sajátos helyzetet jelent, hogy ágazatunk sok (50—60) és egymástól biológiai tulajdonságaiban erősen eltérő fajjal — s nem egy esetben néhány éve még vadontermő, változékonny alapanyaggal dolgozik. A fajtanemesítést kedvezőtlenül befolyásoló tényező az is, hogy gyógynövénytermesztéssel kevesen, viszonylag kis területen és nem is túl régen foglalkoznak, így az alapanyag nemesítése sem rendelkezik olyan hagyományokkal és bázissal, mint más kertészeti vagy mezőgazdasági szakágazatokban. A legnagyobb gondot azonban a termelői és felhasználói igények sokoldalúsága és időbeni változékonysága jelenti.

A termelő igénye szerint nagy termőképességű, biztonságosan termesztethető, jól gépesíthető, vegyszertűrő és betegségeknek ellenálló fajta kell. A fogyasztók (gyógyszeripar, egészségügy, élelmiszergyártás stb.) pedig azt igénylik, hogy az adott növényi szerv hatóanyag-tartalma legyen maximális. Sokszor ezen túlmenően, fontosabb követelmény, hogy csak egy (esetleg több) összetevőből legyen sok. Esetenként az a lényegesebb, hogy csak egy bizonyos komponens legyen jelen (még az sem baj, ha ebből kevesebb van). Tovább bonyolítja a helyzetet az a néhány növényfaj, ahol a gyógyító értéket jelentő anyag (vagy anyagok) még nem ismeretesek. A termelő ez esetben is igényli a jó fajtát, de a nemesítő nem tudhatja, hogy a termesztési tulajdonságaiban kiváló anyag vajon biztosítja-e a fogyasztó által igényelt hatást.

E tényezők növelik a nemesítési költségeket, de növelik a fajta létrehozásához szükséges időt is. Pedig a fajtahasználói igények gyorsan (az átlagosnál lényegesen rövidebb időn belül) változnak. Különösen a hatóanyagok vonatkozásában gyakori az igényváltozás. A fito- és farmakokémiai, valamint farmakológiai vizsgálati módszerek fejlődésével párhuzamosan változik egy-egy növényfaj hatóanyagainak megítélése (pl.: kamazulén→bizabolol, illó olaj→valepotriátok stb.).

További részletezés nélkül is belátható, hogy nem véletlen az alacsony nemesített fajtahányad ágazatunkban. Az elmúlt évtizedben állami elismerést nyert 9 gyógynövényfajta, viszont a nemzetközi összehasonlításokban is kiváló minősítést kapott.

A kertészeti ágazatok többségének fajtakérdései között első helyen áll

a választékbővítés és a fajtaváltás gyorsítása. A mi fő tennivalónk a mintegy húsz évvel ezelőtt forgalombahozatalra engedélyezett alakkeverékek felváltása nemesített fajtákkal, ill. 8—10 termesztett gyógynövényfaj esetében — ahol egyáltalán nincs fajta — nemesített fajta biztosítása. Ez annál is inkább fontos, mert az intenzívebb termesztési módszerek hatékonysága kiegyenlített, jó hatóanyag-tartalmú és termesztési tulajdonságú fajták használata esetén megsokszorozódik.

A feladat — a gyógynövény-nemesítés előzőekben vázolt nehézségei következtében óriási. Megoldásában, éppen ezért, sokkal jobban kell hasznosítani a nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségeket is. Ez alkalommal is szükséges hangsúlyozni — korábban, több fórumon is elhangzott már —, hogy a gyógynövényfajta-ellátásban a hazai nemesítő és szaporítóanyag-termelő munka fokozásán túl, nagyobb erőket kell mozgósítani a külföldi — jó hírű — nemesített fajták honosítására és elterjesztésére is. Ehhez gondos és jól szervezett fajtafelkutatásra és anyagi eszközökre is szükség van. Vitathatalan tény, hogy az ágazat versenyképességének fenntartásához jó fajták kellenek, s ezek előállításához a külföldi nemesítési eredményeket is fel kell használni.

Mint a bevezető előadás is hangsúlyozta: a gyógynövényfajta-használat is fejlesztést kíván. Ez azt is jelenti, hogy meglévő nemesített fajtáinkat az eddiginél sokkal jobban kell hasznosítani. Nemcsak arról van szó, hogy néhány nemesített fajtánk indokolatlanul hiányzik a hazai termesztési gyakorlatból, hanem arról is, hogy az új korszerű fajtát, korszerű intenzív technológiával kell termesztetni. A gyógynövényfajtákra is érvényes, hogy a jobb termőképességű fajta csak a fejlett termesztési színvonalú üzemekben jelenthet tényleges eredménynövelést, vagyis olyan többletet, amit tisztán a fajtára vezethetünk vissza. Fajta és termesztéstechnológia kölcsönhatásban van egymással. Tehát nemcsak a fajtával kell igazodnunk a korszerű technológia újabb követelményeihez, de az új fajtát is megfelelő szintű művelésmódban kell részesíteni. A gyógynövényfajta-használatban tapasztalt hiányosságok arra is figyelmeztetnek, hogy a jövőben egy adott fajta előnyös tulajdonságainak közlésén kívül fokozottabb figyelmet kell fordítani e tulajdonságok realizálódásához nélkülözhetetlen feltételek (környezeti, agrotechnikai stb.) kidolgozására, ismertetésére és biztosítására is.

Itt kell megemlíteni azt a részben szaporítóanyag-ellátási problémát is, hogy kicsit a gyógynövényvetőmag-ellátásra is érvényes a zöldségvetőmag forgalmazásában tapasztalható sajátosság. Konkrétan arról van szó, hogy a minősített fajták alkalmazása — a kötelező érvényű szabályozás ellenére — még azoknál a gyógynövényfajoknál sem általános, amelyekből van minősített fajta (Pl.: koriander, tárkony, levendula stb.). Ez a szaporítóanyag-ellátás és a fajtapolitika jobb összehangolására hívja fel a figyelmet.

A gyógynövényfajta-használat elemzése kapcsán szólni kell arról is,

hogy egy új fajta minősítése általában még nem jelenti a fajta gyakorlati használatát. A minősítés és használat közötti időszak gyakran igen hosszú. Az igaz, hogy egy fajta korai elterjesztése kockázatos, de az is tény, hogy a késedelmes bevezetés általában jelentős haszonelmaradást eredményez. Ezért célszerű a fajták minősítés alatti gyorsabb felszaporítása, s a minősítés utáni szintén gyors elterjesztése.

A korszerű és hatékony fajtahasználat nem kevésbé fontos tényezője a fajta megfelelő elhelyezése. Az ökológiai tényezők és fajtaprodukciónak közötti összefüggések ismerete és figyelembevétele alapvető fontosságú.

Bár ágazatunk fejlesztésében — fajta vonatkozásban — a napi feladatot a fajonként legalább egy nemesített fajta biztosítása jelenti, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy néhány jelentősebb faj esetében nagyon időszerű a fajtaválaszték bővítése is. Egyes fajoknál a monokultúrás termesztésmód, másoknál a koncentráció miatt elengedhetetlen az eltérő tenyésztendő fajták kialakítása. Egy-egy faj (pl.: kapor) hasznosítási módjának változtatossága (illó olaj, herba, mag stb.) is azt igényli, hogy több eltérő tulajdonságú — az adott hasznosítási módnak legjobban megfelelő — fajta álljon rendelkezésre. A fajtaválaszték bővítését indokolják a természeti módban meglévő nagy eltérések is. Ágazatunkban — ahol a kisgazdasági termelés részaránya meghaladja a 20%-ot, s várhatóan ez az arány a közeljövőben sem változik — különös jelentőségű, hogy a nagyüzemen túlmenően a házikerti-termesztés sajátos fajtaigényét is kielégítsük.

Befejezésül szeretném ismételtén hangsúlyozni, hogy a kertészeti főágazat egészének fajtapolitikáját érvényesíteni kell a gyógynövénytermesztési ágazatban is. Így követelménynek kell tekintenünk a gyógynövényfajták ökonomiai elvek alapján történő kiválasztását és értékelését; a jövőben a termesztést és termelésszervezést, valamint a támogatást egyaránt fajtajelleggel — vagyis fajtákra és nem fajokra differenciáltan — szükséges folytatni.

Ágazatunk fejlődésének is egyik alapfeltétele elegendő számú fajta előállítás és elterjesztése a fő termelői és felhasználói igények — tenyészidő, gépes vegyszertűrés, hatóanyag-tartalom és minőség — kielégítésére. Olyan gyógynövényfajtákra van szükség, melyek nagy hozamúak, hazai ökológiai viszonyaink között biztonságosan termeszthetők, ellenállóképességük nagyfokú, nagyüzemi, ill. kisgazdasági termesztésre alkalmasak, s mindenekelőtt a felhasználásra kerülő szervek hatóanyag-tartalma vagy főösszetevőinek aránya a legkedvezőbb.

Szekcióülésünk bevezetőjeként a gyógynövénytermesztés néhány sajátos és fontosnak ítélt fajtakérdését emeltem ki. Bízom abban, hogy a további hozzászólások több oldalról sokrétűen elemzik e határterületi és eléggé összetett problémakört. Így a fajtakérdés elemzése alapján, közös összefogással és tenniakarással javítani tudjuk ágazatunk fajtaellátását, s e biológiai eszközzel is növelni tudjuk a gyógynövényvertikum intenzitását és hatékonyságát.